

Prof. dr hab. Zbigniew Karpus
Uniwersytet Mikołaja Kopernika
Wydział Nauk o Polityce i Bezpieczeństwie
Katedra Stosunków Międzynarodowych
87- 100 Toruń
ul. S. Batorego 39 L

Recenzja

rozprawy doktorskiej mgr Arkadiusza Kalińskiego pt.: *Organizacja i działalność lotnictwa wojskowego na obszarze Dowództwa Okręgu Korpusu nr VIII w okresie międzywojennym*, napisanej pod kierunkiem dr hab. Zdzisława Biegańskiego, profesora uczelni (UKW), Bydgoszcz 2023, ss. 829

Recenzowana rozprawa doktorska mgr Arkadiusza Kalińskiego poświęcona została problematyce bardzo ważnej dla Pomorza i Kujaw w pierwszej połowie XX wieku. Dotyczy ona dziejów lotnictwa w tym regionie, podlegającym Dowództwu Okręgu Korpusu nr VIII z siedzibą w Toruniu od roku 1920 do września 1939 roku (czyli od przyłączenia Pomorza i części Kujaw w styczniu-lutym 1920 r. do Polski do zakończenia walk podczas wojny polsko-niemieckiej we wrześniu 1939 r.).

Autor recenzowanej pracy, co należy zaznaczyć, ma poważny dorobek naukowy. Jest autorem jednej samodzielnej monografii o lotnisku w Bydgoszczy i trzech artykułów naukowych, które są cytowane w pracy i umieszczone w bibliografii rozprawy doktorskiej. Niestety, recenzent nie posiada informacji o innych przejawach aktywności naukowej Doktoranta, jak np. uczestnictwo z referatami w konferencjach naukowych, jednak jest przekonany, że taka aktywność miała miejsce. Z zamieszczonej bibliografii wynika, że prowadził rozległą kwerendę naukową do tematu dysertacji w archiwach. Należy w tym miejscu podkreślić, że Autor recenzowanej dysertacji jest doświadczonym i aktywnym pracownikiem naukowym o poważnym dorobku.

Wybór tematu badawczego przez mgr Arkadiusza Kalińskiego jest w pełni zasadny. W historiografii polskiej brak jest całościowych monograficznych opracowań naukowych poświęconych lotnictwu w szerokim tego słowa rozumieniu, funkcjonującemu w strukturach Dowództwa Okręgu Korpusu nr VIII z siedzibą w Toruniu w okresie międzywojennym XX wieku. Doktorant rozwiązał sformowany przez siebie problem badawczy, dzięki imponującej podstawie materiałowej wykorzystanej w pracy. Z bibliografii wynika, że kwerendę naukową do tematyki przeprowadzono łącznie w 6 archiwach (Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie; Instytut Polski i Muzeum im. Generała Władysława Sikorskiego w Londynie; Instytut Józefa Piłsudskiego w Ameryce, Archiwum Józefa Piłsudskiego; Archiwum Państwowe w Bydgoszczy; Archiwum Państwowe w Toruniu i Archiwum Klubu Seniorów Lotnictwa w Bydgoszczy). Kwerendę naukową prowadzono także w zbiorach 8 polskich muzeach, w tym w Muzeum Lotnictwa Polskiego w Krakowie, Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie i muzeach regionu Pomorza i Kujaw, a ponadto wykorzystano 18 zbiorów osób prywatnych, które dotyczyły zagadnień lotnictwa na Pomorzu i Kujawach. Oprócz tego w dysertacji wykorzystano: 12 źródeł opublikowanych, 52 instrukcje i regulaminy wojskowe, 4 książki adresowe miast Pomorza i Kujaw, przeprowadzono kwerendę w 11 tytułach prasowych i 2 jednodniówkach, 10 pamiątnikach i wspomnieniach, 184 opracowaniach monograficznych, 266 artykułach naukowych oraz 1 opracowaniu niedrukowanym (maszynopis) i ponadto prowadzono kwerendę w 27 portalach internetowych.

W obszernym wstępie bardzo szeroko omówiono stan badań do tematu (strony 6-21), a bibliografia umieszczona na końcu pracy jest bardzo obszerna i liczy 23 stron (s. 783-806). Doktorant, co należy podkreślić i docenić, prowadził rozległą kwerendę naukową nie tylko w Polsce ale i za granicą (w Wielkiej Brytanii i Stanach Zjednoczonych Ameryki), w archiwach centralnych i regionalnych oraz w zbiorach muzealnych, bibliotecznych oraz zbiorach osób prywatnych. Dlatego można stwierdzić, że w pracy doktorskiej Autor wykorzystał praktycznie wszystkie niezbędne materiały źródłowe i opracowania naukowe do tematu, a dalsza kwerenda nie wniosłaby nowych informacji i ustaleń do rozprawy. W tym miejscu można jednak

wskazać, że dokumentacja do tematu dysertacji znajduje się także w zbiorach Archiwum Akt Nowych w Warszawie i Archiwum Państwowym w Gdańsku, gdzie zgromadzone zostały dokumenty Komisariatu Generalnego RP w Wolnym Mieście Gdańsku oraz dotyczące zakupu sprzętu lotniczego przez Polską Misję Wojskową w Gdańsku i Prusach Wschodnich. Zakupiony sprzęt był następnie kierowany na teren Dowództwa Generalnego Pomorze z siedzibą w Grudziądzu.

Rozprawa mgr Arkadiusza Kalińskiego posiada układ problemowy, obejmujący wstęp i zakończenie oraz sześć obszernych rozdziałów. Konstrukcja rozprawy nie budzi większych zastrzeżeń i uwag recenzenta, jest logiczna i przemyślana. We wstępie Doktorant zgodnie z zasadami obowiązującymi w pracach doktorskich, omówił cel i zakres – chronologiczny i tematyczny, dokonał charakterystyki stanu badań nad problematyką, bazy źródłowej, literatury przedmiotu oraz sformułował 5 pytań badawczych. Niestety, w dysertacji nie omówiono zastosowanych w pracy metod i technik badawczych. Można przyjąć, że Doktorant wykorzystał w swojej pracy doktorskiej typowe metody badawcze stosowane w naukach humanistycznych (a mianowicie: deskrypcyjną, indukcyjną – analizę źródeł proveniencji wojskowej, statystyczną, demografii historycznej, socjologiczną oraz studium indywidualnego przypadku). Przedstawił także swój główny cel badawczy, a mianowicie: *Głównym celem rozprawy jest zrekonstruowanie – przede wszystkim na podstawie dokumentów archiwalnych – pełnego i rzetelnego obrazu działalności jednostek lotnictwa polskiego na terenach Pomorza przyznanego Polsce przez Traktat Wersalski w okresie międzywojennym XX wieku.* W pracy doktorskiej postawiono i zweryfikowano pięć głównych pytań badawczych, a mianowicie:

1. *Jak przebiegała działalność formacji lotniczych począwszy od udziału eskadr lotnictwa Frontu Wielkopolskiego i Pomorskiego w akcji zajęcia Pomorza przez Wojsko Polskie w styczniu i lutym 1920 roku a następnie sformowanie na Pomorzu eskadr w czasie i po zakończeniu wojny polsko-bolszewickiej w latach 1920-1921.*
2. *W jaki sposób i w oparciu o jakie regulaminy przebiegała organizacja jednostek lotniczych, metody i przebieg szkolenia lotniczego, oraz udział w ćwiczeniach i szkołach ognia.*

3. *Czym charakteryzował się personel lotniczy, zarówno ten latający jak i naziemny, czym charakteryzowały się biografie wybitnych lotników, dowódców i komendantów oddziałów lotniczych, absolwentów szkół lotniczych oraz podoficerów. Jak przebiegała służba i różne aspekty służby szeregowych i formowanie rezerwy. Jaki był udział jednostek w życiu garnizonów i kontaktach z ludnością cywilną, współpraca z organizacjami paramilitarnymi, akcje propagandowe i defilady.*

4. *Jaką infrastrukturą lotniczą dysponowano oraz jakie przeszła remonty i modernizacje? Jak przebiegała eksploatacja sprzętu lotniczego oraz pomocniczego.*

5. *Jak przebiegały przygotowania do działań wojennych, w oparciu o jakie rozkazy i regulaminy planowano przeorganizować lotnictwo Armii 'Pomorze' w kampanii wrześniowej.*

Wytyczone przez siebie cele badawcze mgr Arkadiusz Kaliński zaprezentował w sześciu rozdziałach, o zróżnicowanej objętości (każdy z rozdziałów jest jednakże bardzo obszerny) i zakresie merytorycznym. W rozdziale I (o objętości 110 stron) pokazano genezę lotnictwa na Pomorzu i Kujawach po przyłączeniu w 1920 r. tych terenów do Polski. Następnie przybliżono proces formowania na tym terenie jednostek lotniczych oraz szkół i ośrodków szkolenia lotniczego i baloniarskiego. W najbardziej rozbudowanym rozdziale II (o objętości 144 stron) przedstawiono działalność lotniczych jednostek liniowych znajdujących się po 1921 r. (zakończeniu wojny polsko-sowieckiej), a mianowicie 4 Pułku Lotniczego oraz Batalionu Balonowego, stacjonujących w Toruniu. Następnie w rozdziale tym opisano udział toruńskich lotników w zamachu majowym w 1926 r. oraz lotniczą stronę pierwszych manewrów na Pomorzu w 1925 r., a także ostatnich w 1937 r. W kolejnym rozdziale III (o objętości 95 stron) omawia Doktorant placówki szkolenia formacji lotniczych na terenie DOK nr VIII. Szeroko ukazano w nim zmiany kadrowe w lotnictwie na Pomorzu i Kujawach. W rozdziale IV pracy (o objętości 116 stron) szczegółowo przedstawiono aspekty techniczne lotniczych garnizonów na terenie DOK nr VIII. Pokazano infrastrukturę obiektów lotniczych w tym lotniska i budynki garnizonowe oraz przede wszystkim dokonano charakterystyki głównych (69) typów samolotów używanych w okresie międzywojennym w jednostkach na terenie Pomorza i Kujaw.

W bardzo ciekawym rozdziale V (o objętości 114 stron) szczegółowo przedstawiono stan personelu lotniczego, zarówno latającego i jak i obsługi. Ukazano strukturę kadr lotniczych, jej liczebność w poszczególnych garnizonach oraz warunki życia i odpoczynku. W tym rozdziale zamieszczono ponadto biogramy wybitnych lotników, dowódców jednostek lotniczych, absolwentów szkół lotniczych oraz podoficerów tej formacji. Rozdział VI (o objętości 136 stron) przybliży zagadnienie dotyczące udziału lotnictwa w ramach Armii Pomorze (wszystkich jednostek) w tym przede wszystkim 4 Pułku Lotniczego i 1 Batalionu Balonowego we wrześniu 1939 r w walce z Niemcami. Zakończenie pracy liczy zaledwie 8 stron i należy stwierdzić, że jak na tak obszerną pracę jest zbyt krótkie. Sugeruje to, że Autor na etapie jego przygotowania poświęcił temu fragmentowi pracy uwagę w niewystarczającym stopniu.

W dalszej części recenzji recenzent chciałby wskazać na pewne uwagi, które nie wpływają jednak na bardzo pozytywną ocenę naukową dysertacji doktorskiej. Mogą być one natomiast pomocne przy ewentualnym przygotowaniu pracy do druku. W pracach tego typu jak recenzowana dysertacja, ważne jest precyzyjne i jednolite używanie nazw opisywanego regionu. Natomiast w rozprawie Autor stosuje różne nazwy dla obszaru DOK nr VIII. Na początku używa określenia „Pomorze”, potem zaczyna stosować nazwę „Pomorze Nadwiślańskie” (przy czym często drugi jej człon pisany jest z małej litery, nie wiadomo dlaczego). Określenie „Pomorze Nadwiślańskie” powstał późno i nie jest często stosowane. Dlatego też tereny podległe DOK nr VIII należałoby konsekwentnie określać jako „Pomorze i Kujawy”. Bydgoszcz była i jest największym miastem Kujaw, natomiast Włocławek to Kujawy Wschodnie. Aby rozwiać wątpliwości należy umieścić w pracy (w I rozdziale) krótki (4-5 stron) podrozdział o podziale Polski na okręgi wojskowe w okresie międzywojennym w XX wieku. Należy bowiem wyjaśnić co z Gdynią, Puckiem i Helem, które znajdują się też na Pomorzu, a nie podlegały DOK nr VIII tylko Marynarce Wojennej. W obecnym kształcie tytuł rozprawy doktorskiej jest mało precyzyjny pod względem stylistycznym. Propozycja recenzenta to: „Lotnictwo na terenie DOK nr VIII (DOG Pomorze) w okresie międzywojennym (1920-1939)”. Autor pracy doktorskiej często stosuje nazwę „kampania polska lub wrześniowa 1939

r.” Trudno się z tym zgodzić, gdyż dla każdego Polaka była to wojna polsko-niemiecka i nie podlega to dyskusji. Dlatego należy jeszcze raz stanowczo podkreślić, że dla Polski była to pełnoskalowa (kinetyczna) wojna z Niemcami, a od 17 września 1939 r. także polsko-sowiecka. W rozdziale V (strony 563-605) umieścił Autor biogramy lotników, dowódców jednostek, absolwentów szkół lotniczych i podoficerów. Biogramy są różnej objętości, lecz zazwyczaj krótkie i tym samym nie ma w nich pełnych informacji o danych osobach. Wybór osób jest oczywiście subiektywny. Dlatego też lepiej byłoby, aby biogramy te wyłączyć w rozdziale i ująć jako aneks na końcu pracy. Można by także zwiększyć objętość każdego biogramu, uzupełniając wszystkie ważne dla danej osoby informacje. W ten sposób biogramy wybranych przez Autora osób odpowiadałyby wymogom stawianym tego rodzaju opracowaniom. Przykładowo, obecny biogram nie wskazuje, że znany lotnik Jan Kieżun po powrocie z zesłania ze Związku Sowieckiego po II wojnie światowej zamieszkał w Bydgoszczy, gdzie zmarł w 1970 r. Z kolei w krótkiej informacji o Stanisławie Skalskim nie podano, że otrzymał stopień generała. Należy też stwierdzić, że niezrozumiałą jest brak biogramów lotników poległych w wyniku walk w 1920 r., a także tych, którzy ponieśli śmierć w okresie II wojny światowej, którzy byli związani z jednostkami lotniczymi z Pomorza i Kujaw.

Tematyka poruszana w pracy ma także wymiar międzynarodowy, z uwagi na umieszczenie w rozdziale I jednostronicowego podrozdziału o skierowaniu do Bydgoszczy w końcu grudnia 1920 r. I Zaporoskiej Eskadry lotnictwa Ukraińskiej Republiki Ludowej. Do 2 listopada 1920 r. URL była sojusznikiem Polski, a obie armie walczyły wspólnie z Rosją i Ukrainą Sowiecką. Internowani ukraińscy lotnicy i mechanicy zostali skierowani do Bydgoszczy i zatrudnieni w celu pomocy w szkoleniu polskich lotników i mechaników. Po krytyce polskich władz wojskowych ze strony bydgoskiej prasy prawicowej twierdzącej, że Ukraińcy odbierają pracę Polakom, zostali oni zwolnieni i ponownie internowani w Obozie Internowanych nr 1 w Strzałkowie. Część z nich pozostała w Bydgoszczy i została zatrudniona w różnych zakładach przemysłowych. To oni utworzyli parafię prawosławną w mieście nad Brdą, która istnieje do dziś. Problem poruszony w tym podrozdziale jest marginalny dla

tematu recenzowanej rozprawy doktorskiej. Recenzent jest badaczem zajmującym się stosunkami Polski z Ukraińską Republiką Ludową i współpracą wojskową w 1920 r. oraz dalszymi losami Ukraińców w obozach internowania w Polsce. W jego ocenie błędne jest wskazanie, że na przełomie 1920 i 1921 roku I Zaporoska Eskadra lotnictwa URL została rozformowana w Bydgoszczy. Po 21 listopada 1920 r., gdy oddziały URL przekroczyły rzekę Zbrucz, zgodnie z międzynarodowymi konwencjami zostali rozbrojeni i internowani, a następnie skierowani do obozów internowani istniejące na terenie Polski lub do pracy, na przykład do jednostek wojskowych. Stąd też do Bydgoszczy ukraińscy lotnicy i mechanicy dotarli bez sprzętu wojskowego (broni) i samolotów, gdyż Polska przestrzegала prawa międzynarodowego. Natomiast gdyby było tak jak twierdzi Autor pracy, pravicowa prasa bydgoska głośno protestowałaby opisując tę kwestię. Trudno także znaleźć potwierdzenie w licznych materiałach archiwalnych odnoszących się do czasów wojny polsko-ukraińsko-sowieckiej, że siły zbrojne Ukraińskiej Republiki Ludowej podczas wspólnej walki u boku Wojska Polskiego (koniec kwietnia-2 listopada 1920 r.) posiadały własne samoloty. W licznie istniejących zestawieniach przekazanego URL sprzętu wojskowego, jak i po rozbrojeniu żołnierzy URL w końcu listopada 1920 r. przejętego przez Polaków, sprzęt lotniczy nie został w żadnym z takich spisów wymieniony.

Recenzent potwierdza, że tekst dysertacji został przygotowany co do zasady prawidłowo, dostrzegł jednak w niej znaczącą liczbę błędów stylistycznych oraz niekonsekwentne stosowanie pisowni nazw, regionów i jednostek (przede wszystkim stosowanie dużej litery niezgodnie z zasadami polskiej ortografii). Ich ilość sprawia, że tekst z pewnością wymagać będzie szczegółowej korekty w ramach przygotowania do publikacji.

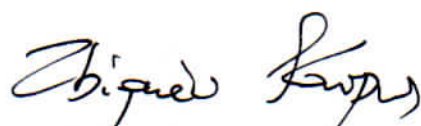
W pracy umieszczono, co zasługuje na uznanie, 184 tabel i 252 ilustracji wydatnie ułatwiających lekturę rozprawy. Ilustracje są dobrze przygotowane, opisane i wkomponowane w tekst dysertacji. W pracy ujęto ponadto 4 aneksy, przywoływane w rozdziałach II-IV i VI. Należy zaznaczyć, że aneksy w pracach naukowych powinny

znajdować się zazwyczaj na końcu pracy, co do zasady po bibliografii. W rozprawie brakuje przynajmniej jednej mapy obszaru DOK nr VIII z zaznaczeniem lokalizacji jednostek lotniczych, lotnisk i szkół lotniczych. Byłoby to bardzo wskazane w tego typu pracy. W ocenie recenzenta, bardzo obszerny spis podstawy materiałowej pracy określono za pomocą pojęcia „Literatura”, a poprawnie pod względem metodologicznym powinno być „Bibliografia”.

Oceniając ogólnie warsztat naukowy mgr Arkadiusza Kalińskiego należy podkreślić bardzo dobrą orientację w obszernym pod względem ilościowym materiale. Porusza się w nim swobodnie i umiejętnie wykorzystuje na potrzeby prowadzonej argumentacji. Wskazuje to na solidne przygotowanie Autora do samodzielnego prowadzenia badań naukowych. Właściwie zostały zredagowane liczne przypisy, w których Doktorant umieścił informacje istotne, lecz nie kwalifikujące się do tekstu głównego. Należy także pochwalić język rozprawy, który jest jej mocną stroną. Jest on precyzyjny, dobry pod względem literackim, a przez to ułatwiający lekturę dysertacji. Dlatego też recenzent jest w pełni przekonany, że praca powinna być wydana drukiem, jako wartościowa z uwagi na jej walory merytoryczne i nowatorskie. Zdaniem recenzenta, mgr Arkadiusz Kaliński rozwiązał w dysertacji ważny problem badawczy, który dotąd był tylko sporadycznie podnoszony w historiografii polskiej.

Recenzowaną pracę doktorską mgr Arkadiusza Kalińskiego, przygotowaną pod kierunkiem naukowym dr hab. Zdzisława Biegańskiego, profesora uczelni (UKW), oceniam bardzo pozytywnie. Została ona oparta na wartościowym i różnorodnym materiale źródłowym (w tym przede wszystkim na materiałach archiwalnych przechowywanych w archiwach w Polsce, centralnych i regionalnych oraz za granicą) oraz na bardzo obszernej specjalistycznej literaturze przedmiotu w języku polskim. Jest ona oryginalnym rozwiązaniem problemu badawczego i wzbogaca oraz porządkuje dotychczasowy stan badań dotyczących problematyki lotnictwa na terenie Dowództwa Okręgu Korpusu nr VIII w okresie międzywojennym oraz udziału lotnictwa Armii Pomorze w polsko-niemieckiej wojnie obronnej 1939 r. Tym samym dysertacja odpowiada wymogom stawianym rozprawom doktorskim w świetle art. 13 ust. 1 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach i tytule naukowym oraz o stopniach

i tytule naukowym w zakresie sztuki (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r., poz. 1789 ze zm.), mającego zastosowanie w sprawie w związku z art. 175 ust. 1 ustawy z dnia 3 lipca 2018 r. Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. z 2018 r., poz. 1669 ze zm.). Dlatego też stawiam wniosek o nadanie magistrowi Arkadiuszowi Kalińskiemu stopnia naukowego doktora w dyscyplinie nauki historia, w dziedzinie nauk humanistycznych.

prof. dr hab. Zbigniew Karpus

Toruń, 3 października 2023 r.